

Een verzameling taalverschijnselen

Taalfrappanten uit de klas

Adri van den Brand

Op Hogeschool de Kempel laten we eerstejaarsstudenten taalfrappanten verzamelen om zo hun taalgevoeligheid te stimuleren. Ze verzamelen zelf én met de kinderen uit hun stageklas. Uit de grote verzameling van bijna tweehonderd studenten heb ik zeven grote categorieën geselecteerd, vol met bruikbare ingangen voor levend taalonderwijs.

Wat kun je ermee?

Met deze verzameling wil ik leerkrachten ideeën geven voor levende taalbeschouwing in de klas. Ik had als leerkracht een klapper met talloze taalverschijnselen zodat ik op het juiste moment kon inspringen op taaluitingen waar kinderen mee kwamen. Bij elk verschijnsel had ik voldoende voorbeelden om een Lus mee te starten. Zoals al het onderwijs staat of valt taalonderwijs met je eigen enthousiasme en inbreng. Ik hoop dat deze verzameling een start kan zijn van je eigen klapper met taalfrappanten.

1. Nieuwe woorden

Dagelijks ontstaan er nieuwe woorden. Er zijn drie grote categorieën nieuwe woorden: de nieuwvormingen (neologismen), de bestaande woorden die een nieuwe betekenis erbij krijgen en bestaande woorden die een andere grammaticale functie krijgen. Van deze laatste groep een aantal voorbeelden:

Van naamwoord naar werkwoord

We kunnen van een zelfstandig naamwoord gemakkelijk een werkwoord maken. Kinderen doen dat moeiteloos.

- Ga je mee op de computer Harry Potteren en googelen?
- Ik heb zin om vandaag te gaan intertoysen en sudokuën.
- Een kind tegen een student: "Fijn dat u bij ons heeft gestagiaired."

Neologismen

Een neologisme is een woord dat voor het eerst in een taal gebruikt wordt. Neologismen zijn echter zelden helemaal nieuw, omdat ze vaak al enige tijd zijn ingeburgerd voor ze opgepikt worden door woordenboekmakers. Recente voorbeelden zijn: pinnen, msn'en, digibeet, de zapper. Kinderen zijn meesters in het bedenken van nieuwe woorden, die ze vaak samenstellen uit woorddelen die ze al wel kennen. Voorbeelden:

- Een student stelde aan het einde van een les over bijvoeglijke naamwoorden met de klas een regel op. De kinderen kenden deze term nog niet, waarop een meisje zei: "Ze hebben in deze tekst alle versierwoorden omgedraaid."
- In de koffiekamer zegt een collega: "Het zou vandaag toch op gaan klaren" waarop een andere collega zegt: "Volgens mij klaart het alleen maar af."
- Een kind kwam met 'opperstamper' uit de Maggi-reclame. Iemand anders kwam met 'rampeneren', de titel van een tekst van Ali B.

Kinderen zijn een ster in het per ongeluk bedenken van nieuwvormingen. Neem Loes uit groep 2 die vertelde dat ze naar de 'harentandarts' geweest was (de kapper).

Verleende woorden

Leenwoorden zijn woorden uit een andere taal die in het Nederlands opgenomen worden. Met name het Engels is in onze taal niet meer weg te denken. Soms worden dergelijke leenwoorden vernederlandst. Dan krijg je 'verleende woorden'.

- Juf, ik kan niet goed opletten, want zij zijn zo aan het trubbelen (trubbelen komt van 'troubles' vond een groep 7 en na de Lus met verschillende andere voorbeelden kwam iemand met het woord 'verleende woorden')
- Een studente: "Ik vind jouw agenda erg bel" (afgeleid van het Franse 'belle').
- In de personeelskamer: "Mag ik misschien een tas koffie?".
- Een kind in groep 6 vertaalde 'snackbar' met 'lekkeretenplek'.

Verbouwingen

Soms krijgen bestaande woorden een achter- of voorvoegsel dat niet bij dit woord pas, maar wel bij een ander woord. Een kind uit een groep acht bedacht voor deze groep de term 'verbouwingen'. Verbouwingen hoor je veel in peuter- en kleutertaal. Het programma 'Praatjesmakers' is dan ook een geliefde bron van kinderen als je het over taalbeschouwing hebt.

- Dat was bij de geboortenis van mijn zusje.
- Hoe weet jij dat nou, jij was er vorigende week helemaal niet (een collega tegen een andere collega; 'vorigende' zou je ook een contaminatie kunnen noemen van *vorige* en *volgende*).
- Ik word daar zo onrusteloos van.

2. Verdraaiingen

Het komt nogal eens voor dat we woorden of uitdrukkingen verdraaien. Soms verdraaien we vormaspecten, zoals de letters of lettergrepen van een woord (zie bijvoorbeeld spoonerisme), soms verdraaien we betekenisaspecten (zie malapropisme en contaminatie).

Malapropismen

Een 'malapropisme' is een onbewust verhaspeld woord onder invloed van een daarop lijkend woord. Bijvoorbeeld: De dokter heeft mij onderzocht met zijn horoscoop. Dergelijke verhaspelingen zijn geen versprekingen: de spreker denkt vaak echt dat hij het woord correct gebruikt. Andere voorbeelden:

- Na een sportdag zegt een bezweet meisje: "Juf, nu ben ik helemaal transparant."
- Daan klopt aan en vraagt: "Mag ik misschien de overheidsprojector lenen?"
- Een student: "Ik heb gisteren mijn computer laten reformeren".

Malapropismen leveren vaak wil lol op. Zo verhaalde een studente dat een vriendin haar vol trots kwam vertellen: "Ik heb een pen met mijn eigen genitaliën!" Toen zij haar vriendin wees op het verschil tussen initialen en genitaliën, hebben ze samen flink wat gelachen.

Contaminatie

Een contaminatie is een verhaspeling van twee woorden of uitdrukkingen met een verwante betekenis, waardoor een verkeerd nieuw woord of een verkeerde nieuwe uitdrukking ontstaat. Overbekend is het voorbeeld 'optelefoneren' dat gevormd is uit 'opbellen' en 'telefoneren'. En 'het kost duur' uit 'dat is duur' en 'het kost veel'. Voorbeelden:

- In de klas liet een meisje een pot verf vallen, waarop een jongetje riep: "Let uit!".
- Heel bekend is: zal ik het nog eens overnieuw doen?
- Ik zou nog even de aap uit de boom kijken.

Spoonerisme

Een spoonerisme is een omwisseling van letters in één woord of tussen twee of meer woorden. Voorbeelden:

- Mag ik van jou de stippelift?
- Wat pakt de Schot vanavond?
- Hij heeft een braakgesprek.

Versprekingen

Bij een verspreking heeft de verspreker meteen door dat hij zich verspreekt. Versprekingen zijn vaak hilarisch en alleen daarom al een feest voor de verzamelaar. Voorbeelden:

- Een mentor tijdens een les over urbanisatie: "En toen kwamen de hoge gebouwen op die later krobbelwabbers ... ehm wolkenkrabbers genoemd werden."

Eufemistisch synoniem

Kinderen leren al snel dat ze bepaalde woorden niet mogen gebruiken; woorden als (god)verdomme of de bekende drie-letterwoorden. Kinderen zijn vindingrijk in het vinden van alternatieven. Een interessante vraag hierbij is: waarom hebben we kennelijk zo'n behoefte aan krachttermen? Welk effect hebben deze woorden voor onszelf en voor de ander? Dat is een mooi onderwerp voor onderzoek in de klas. Enkele voorbeelden:

- shuck of chips in plaats van shit
- kur(ry) in plaats van kut
- Jordi vertelde dat zijn opa altijd 'snotvermiedepum' zei in plaats van 'verdomme'.

Eufemismen worden natuurlijk niet alleen voor krachttermen gebruikt; ook voor andere taboe-onderwerpen, zoals dood (inslapen)

3. Dubbelzinnigheid

Het komt nogal eens voor dat we zinnen op verschillende manieren kunnen uitleggen. Met name bij krantenkoppen komt dit verschijnsel vaak voor. Ik weet nog dat ik jaren geleden in een groot dagblad de kop zag staan 'Joden nog niet uitgeroeid'. Mijn associatie ging meteen naar de Tweede Wereldoorlog. Ik voelde de boosheid al in mij opkomen: wie bedenkt zo'n domme, beledigende kop? Toen ik verder keek, zag ik een klein fotootje van een roeiboort met drie mensen erin. Ik had me vergist: het artikeltje ging over een groep oudere joodse heren die maar niet wilden stoppen met wedstrijdroeien.

Tijdens verschillende nieuwskringen in de bovenbouw kwamen ook mooie dubbelzinnige pareltjes boven water.

- Ouders beschoten kind naar huis.
- Klachten lawaaigebied verdubbeld (klachten van het lawaaigebied of over het lawaaigebied?).
- Een kind vroeg: "Jonge(n)kaas? Is er dan ook meisjeskaas, juf?"
- Een studente las deze kop in de Metro: Kinderlipoosuctie uit de duim gezogen.

4. Verduidelijking

In onze neiging om heel duidelijk te zijn, gebruiken we nogal eens subtiele herhalingen in een zin. We zeggen dan in feite twee keer hetzelfde of we benoemen nog eens extra de eigenschap van een woord. In het eerste geval spreken we van een tautologie, in het tweede geval van een pleonasme.

Tautologie

- Een moeder zegt tegen haar dochter: "Als je toch de trap op naar boven loopt, neem je dan ook mijn tas mee?" De trap op en naar boven zijn hier in feite dubbelop.
- Jij doet ook nooit niks!

Pleonasme

- Een mentor tegen een student: "Ik vind het beter als we dat in een mondeling gesprek doen."

5. 'Fraailingen'

In een groep 8 waar ik zelf eens actief was, kwamen we tijdens een Lus over zinnen met beginrijm op de vraag: hoe noemen we nu woorden of zinnen die we mooi vinden? Iemand kwam op het idee om eerst een aantal andere woorden voor 'mooi' te bedenken. Toen viel onder andere het woord 'fraai' waarna iemand anders 'fraailingen' bedacht. Een mooi

neologisme overigens. Zo werd fraailingen een nieuwe, zeer gevarieerde categorie. Hieronder staat een aantal fraailingen.

Alliteratie

Populair is de beginrijm die vooral in reclametaal veel voorkomt, zoals 'Voel je fit, voel je Vifit'.

Etymologie

De etymologie houdt zich bezig met de herkomst van woorden. Sommige woorden springen in het oog omdat ze een voor de hand liggende herkomst hebben. Zo hebben we een keer lang gediscussieerd over het woord 'verstandskies'. De relatie met verstand (kennis) ligt zo voor de hand dat kinderen maar moeilijk konden geloven dat deze kies een stand ver in de mond heeft.

Merknaam

Een kind zei eens in de klas: "Even mijn Labello pakken". Al snel hadden we een mooie Lus te pakken over hoe een merknaam de soortnaam vervangt (Labello voor lippenbalsem), een vorm van wat in de taalkunde 'metonymia' genoemd wordt.

Personificatie

Jojanneke kwam met het voorbeeld van de vierjarige Iris die huilend haar beklag kwam doen: "Die stoel doet mij pijn!"

Omkering

Lotte draaide als kind het woord *waterval* om in *valwater*. Een prachtige vondst, want vallend water oftewel valwater is precies wat er bij een waterval gebeurt! Zouden er nog meer van dergelijke samenstellingen zijn waarbij de omkering van de twee delen zorgt voor een nadere betekenisaanduiding?

Verwisseling (hypallage)

Een mooie stijlfiguur die je veel tegenkomt is de verwisseling: 'dat is een lekker kopje koffie'. Alsof het kopje lekker is, terwijl de koffie natuurlijk bedoeld wordt. Lieke uit groep 6 merkte een verwisseling op in de slogan 'Poets je tanden schoon en sterk!' Ze zei: "Je kunt je tanden wel schoon poetsen, maar niet sterk. Ze blijven sterk als je ze goed schoonpoetst." Schitterende taalbeschouwing!

6. Spel

Met taal kun je heerlijk spelen. *Anagrammen* zijn leuk (met de letters van een woord andere woorden maken), maar ook *palindromen* (woorden of zinnen die van achteren naar voren gelezen kunnen worden, zoals in lepel, parterrap, Nora bedroog o zo goor de baron). De onmiskenbare meester van het taalspel is Battus die een prachtig boek vol taalacrobatiek heeft geschreven onder de titel *Opperlans!* Andere voorbeelden:

- Een kind uit groep 8 had opgevangen dat in het woord 'brandnetelkapje' alle letters van de naam Jan Peter Balkenende zitten.
- Bij het maken van een stelopdracht schreef een kind haar woonplaats Bakel per ongeluk als 'Kabel'. De student pikte dit meteen op en liet de kinderen met behulp van de lus op zoek gaan naar andere plaatsnaamanagrammen.

Kleine greep

Dit is slechts een kleine greep uit een grote verzameling van taalfrappanten die we als sectie Nederlands op De Kempel inmiddels verzameld hebben. Volgend jaar gaan we met deze verzameling enkele scholen begeleiden die meer levend en taalontwikkeland taal(beschouwings)onderwijs willen geven.

Auteur

Adri van den Brand is docent taaldidactiek aan Hogeschool De Kempel in Helmond en communicatietrainer voor Free Your Mind. Voor reacties mail naar a.brand@kempel.nl Met dank aan verschillende eerstejaarsstudenten voor hun taalfrappanten.